

OLUMLU VE OLUMSUZ YÖNLERİYLE KURUM BAKIMINDAKİ ÇOCUKLARIN DURUMU

Öğr. Gör. Tuğba ERDOĞAN¹
Öğr. Gör. Barış TUNCER²

Özet

Çocuklar tehlikeli durumları deneyimleyerek algılar ve kendilerini bu tehlikelerden koruma davranışlarını gözlemleyerek, taklit ederek ve yaşayarak öğrenirler. Aile ortamında farklı bakım ve koruma gerektiren çocuklar, bebekler ve yenidoğanların duygusal-fiziksel gereksinimleri tam olarak karşılanmayacağı için ruh sağlığı sorunlarının ileri yaş dönemlerinde görülmesi muhtemeldir. Bu araştırmada çocuğun psiko-sosyal yaşamında geliştirdiği olumsuz davranışları, kurum bakımına ihtiyacı olan çocuk açısından bakımın gerekliliği ve bakıcı kaynaklı olumlu / olumsuz yönleri, olası iyileştirme önerileri incelenmiştir. Araştırmanın problemi "Çocuk açısından kurum bakımının olumlu/olumsuz yönü neler olabilir?" sorusudur. Araştırmada, bu açıklamalar önemsiz olarak sosyal hizmet ile çocuk koruma ve bakım uygulamalarında çocuklarda görülebilecek olumlu/olumsuz etkiler kurum bakımdaki çocuklarda görülebilecek ruhsal sorunları açısından incelemek amaçlanmıştır. Araştırma literatür tarama modeliyle veriler elde edilen nitel bir çalışmadır. Dokümanlar nitel olarak yürütülen araştırmalarda araştırmacılar tarafından kullanılan önemli veri kaynaklarıdır. Doküman inceleme, araştırmanın konusu ile ilgili bilgi içeren materyallerin analizidir. İçerik analizinin konusu her türlü metin içeriğidir. Bu yöntem metinlerdeki içeriğin ne anlama geldiğini, temel vurgusunu anlatmaktadır. Literatür incelendiğinde araştırmanın sonucu alan çalışmalarına faydalı metodoloji içermektedir. Araştırma sonucu: Çocuklara kurum bakımının etkisi normal aile ortamına benzer ancak ekran etkileşimi mevcuttan dolayı fazla olduğu için birçok kaynaktan bu nedenler olumsuz etkilere sebep olmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Çocuk, Kurum Bakımı, Çocuk Psikolojisi

THE SITUATION OF THE CHILDREN IN INSTITUTIONAL CARE WITH POSITIVE AND NEGATIVE ASPECTS

Abstract

Children perceive dangerous situations by experiencing them and learn by observing, imitating, and experiencing their protection from these hazards. Since the emotional-physical needs of children, babies and newborns who need different care and protection in the family environment will not be fully met, mental health problems are likely to occur during later ages. In this research, negative behaviors developed in psycho-social life of the child, necessity of care for the child in need of institutional care, positive / negative aspects originating from caregivers, suggestions for possible improvement are examined. The problem with the research is "What can be the positive / negative aspect of institutional care from a child's point of view?" In the research, it was aimed to investigate the positive / negative effects that can be seen in children in social service and child protection and care practices in terms of mental problems that can be seen in children in institutional care. The research is a qualitative study obtained by using the literature survey model. Documents are important data sources used by researchers in qualitative research. Document analysis is an analysis of materials that contain information about the subject of the research. The content of the content analysis is all text content. This method explains the basic emphasis on what the contents in text mean. When the literature is examined, the methodology of the research is beneficial to the end-field studies. Researcher: The effect of institutional care on children is similar to the normal family environment, but because peer interaction is high due to the presence of children, these factors cause adverse effects in many sources.

Keywords: Child, Institution Care, Child Psychology

Özgün Araştırma / Original Article

¹Sorumlu yazar/Corresponding Author, Altınbaş Üniversitesi, Türkiye, tugba.erdogan@altinbas.edu.tr,

ORCID ID: 0000000150303796.

² Altınbaş Üniversitesi, Türkiye, baris.tuncer@altinbas.edu.tr, ORCID ID: 0000000236692606.

GİRİŞ: Problem

Çocuklar tehlikeli durumları deneyimlerinden algılar ve kendilerini bu tehlikelerden koruma davranışlarını gözlem, taklit ve yaparak - yaşayarak öğrenme yöntemleri ile öğrenirler. Çocuk için ideal aile ortamından farklı olan kurum bakımının çocuğun gelişiminde normalden farklı yönde ilerleme oluşturmaya kaçınılmazdır. Bu araştırmada sorunlara önleyici yaklaşım için çocuk açısından ruh sağlığı, bakım ortamı, davranış gelişimi, bakıcı nitelikleri gibi konu alanlarında literatür taraması yapılmıştır. Araştırmada çocuğun psiko-sosyal yaşamında geliştirdiği olumsuz davranışları, kurum bakımına ihtiyacı olan çocuk açısından bakımın gerekliliği ve bakıcı kaynaklı olumlu / olumsuz yönleri, olası iyileştirme önerileri incelenmiştir. Araştırmanın problemi “Çocuk açısından kurum bakımının olumlu ve olumsuz yönü neler olabilir?” sorusudur.

KURUM BAKIMDAKİ ÇOCUKLARDA GÖRÜLEBİLECEK RUHSAL SORUNLAR

Wolff, (2009 s. 44), Deniz vd. (2015 s. 100), Sargın (2015, s. 11), Yavuzer (2016, s. 227) çocukların bazı tehlikeli durumları algılayamadığını ve kendilerini bu tehlikelerden koruyamadığını belirtmiştir. Bununla birlikte insanın yetişkin yaşamında ruhsal açıdan sağlıklı tam bir iyilik halinde yaşam sürdürmesinin büyük oranda çocukluk yaşamına bağlı olduğunu belirten kuramsal görüşler vardır. Ayrıca aile ortamında farklı bakım ve koruma gerektiren çocuklar, bebekler ve yenidoğanların duygusal ve fiziksel gereksinimleri tam olarak karşılanmayacağı için ruh sağlığı sorunlarının ileri yaş dönemlerinde görülmesi muhtemeldir (Sargın, 2015, s. 14). Hem genel olarak toplumda hem de profesyonel alan yazında çocukların problemlerinin giderek daha kötü hale geldiğine yönelik artan bir algı bulunmaktadır (Webb, 2017, s. 40). Wolff (2009) ve diğer ruh sağlığı konusunu inceleyen araştırmacılara göre çocukluk psikolojisini çocuğun kişiliği ve yaşam biçimi, hastanede başından geçenler etkilemektedir. D. Levy (1945) 40 yıl önce çocukluk çağında geçirdikleri ameliyattan korkular, anksiyeteler, gece kâbusları geçiren bireyler olduğunu gözlemlemiştir. Bunun etkisini azaltmak için 1-3 yaş arası bir çocuğa ilk ameliyatın etkilerinden kurtulduktan sonra ikinci ameliyatı olursa çocuğun korkularının artmayacağını belirtmiştir (Akt. Wolff, 2009, s. 108).

Birçok yerli yabancı kurumda bakıcılarda gergin yetişkin-çocuk, yetişkin-yetişkin, çocuk-çocuk ilişkileri oldukça stresli ve yoğundur. Bununla birlikte hizmet içi eğitimlerde farklı gelişim alanlarında eksik hizmet verilir durumdadır (Gatt, 2008, Rosenthal & Gatt, 2013, s.114). 50 yıldan fazla araştırma, kurumsal bakımın küçük çocukların bilişsel, davranışsal, duygusal ve sosyal gelişimlerine zararlı olduğuna inandırıcı kanıtlar sağlar (Bowlby, 1951, Marcovitch vd. 1997, Rutter, 1998, Akt. Browne, Hamilton-Giachritsis, Johnson & Ostergren, 2006, s. 485). Bakıcı-çocuk arasındaki bağ anne bakımında en yüksek daha sonra evlatlık çocuklar ardından yoksun çocuklarda azalan bir durumda olduğu belirtilmiştir (Wolff, 2009, s. 42, 43). Düşük gelirli ve çeşitlilik içeren bir bakım ortamında, kendilerinden ırksal / etnik köken bakımından farklı öğretmenlerle dönem başında çatışmalı etkileşimde bulunan çocukların 6 ay süresince bu öğretmenlerle kaldıktan sonra bile onlarla olumlu ilişkiler gösteremedikleri belirtilmiştir (Howers & Shivers, 2006, Akt. Howes, 2013 s. 21). Bir çocuk eğer yetişkin bir bakıcının olumlu sevecen ve sıcak olduğuna güven duyarsa o zaman bu çocuk yetişkini anlama ve ustalık kazanma için bunu bir temel olarak kullanabilir (Grossman vd. 1999, Akt. Howes, 2013, s. 22).

Uyum bireyin sahip olduğu özelliklerinin kendi benliğiyle içinde bulunduğu çevre arasında dengeli bir ilişki kurabilmesi ve bu ilişkiyi sürdürmesidir. Gelişim evrelerinin getirdiği doğal zorluklara yakın çevrenin olumsuz etkileri katıldığında çocukta tepki olarak duygusal düzeyde bozukluklar görülür. Bu olumsuz tepkilere uyum ve davranış bozukluğu denilir. Çocuklar büyüme ve gelişme dönemlerinde çok fazla sorunla karşılaşır, bunlara karşı duygusal davranış ve alışkanlıklarında bazı değişiklikler gösterirler. Kurum bakımında bakıcı çocuk arasındaki ilişkilerde sapan davranışlarda artış görülmesi çocuğun ruh sağlığının değerlendirilmesini gerektirir. Çocuklarda görülen ruhsal bozuklukların genel olarak alışkanlık bozuklukları, duygusal bozukluklar, davranış bozuklukları ve diğer bozukluklar sınıflandırması

yapılmıştır. (Sargın, 2015, s. 45, 47, Yavuzer, 2016, s. 227, Sargın, 2015, s. 47, Yavuzer, 2016, s. 227).

Sargın (2015, s. 21) ve Yavuzer (2016, s. 228)'in belirttiği gibi çocuklarda ruh sağlığının değerlendirilmesinde bazı kriterler vardır. Yaşa uygunluğun çocuğun gelişimindeki yeri; bu davranışın normalliği ile davranışı belirtmede önemli yer almasıdır. Sapan davranışın ve duygunun derecesi önemlidir. Bu davranışın ısrarlı biçimde devam etmesi sürekli olduğunu gösterir. Çocuklar davranışlarında cinsel rol beklentisine uyumlu olmalıdırlar. Ayrıca normalden sapan davranış biçiminin oluşumunda kültürel faktörler de etkilidir. Olumlu çevreyi yaratmak güven veren, anlayışlı, sevgi dolu yaklaşımlara bağlıdır. Bu çevreyi bulamayan çocuk, güvensiz olur, karmaşık duygu, düşünce ve çelişkiler içinde bunalır. Büyüklerin ilgisini çekmek için gereksiz davranışlar yapar. Bunlar bir sınırdan sonra çocuğun çevreye uyumunu bozar. Bu tür bozuklukların başında sürekli hırçınlık, sinirlilik, geçimsizlik, yalancılık, kavgacılık, söz dinlememe, kaygı ve korku hali gelir. Yaş büyüdükçe evden okuldan kaçma, hırsızlık, sürekli baş kaldırma, tüm kuralları çiğneme, saldırganlık görülebilir. Bunlar arasında hırsızlık, yankesicilik, alkol, uyuşturucu, uyarıcı madde, kavga, tahrip, bıçak ve tabanca taşıma, yaralama, öldürme gibi hafiften ağıra giden birçok suç yer alır (Yavuzer, 2016, s. 227). Achenbach (1993)'in belirttiği çocuklara yönelik tespit ettiği sorunlar: Yoksunluk ya da sosyal sorunlar, dikkate ya da düşünceye yönelik sorunlar, suçluluk ve saldırganlık, anksiyete ve depresyondur (Akt. Webb, 2017, s. 41, 42).

Çocukta ruhsal bozuklukların beraberinde uzun süreli anne yoksunluğunda hospitaliz/yuva hastalığı görülür. İlk yaşlarda ailelerinden ayrılıp yetiştirme yurtlarına verilen ya da uzun süreli hastanede kalan çocuklarda görülen bir sendromdur. Nedeni anne ya da anne yerine geçen yetişkin ile ilişkiden yoksun olan çocuğun duygusal gelişimi de geridir (Sargın, 2015, s. 137). Bu çocuklar:

- Uyarılara güç ve geç cevap verirler, çevreye ilgisizdirler.
- Oturdukları yerde sallanma, vurma hareketleri görülür.
- Parmak emer, sallanır.
- İlk yaşlarda yuvalara verilen çocuklar 3-4 yaşlarında tekrar evlerine dönseler de zekâları normale dönmeyebilir.
- Beslenme ve bakım yönünden iyi yaşama şartları içinde buldukları halde hastalanma ve ölüm oranları yüksektir.
- Yürüme, konuşma, tuvalet eğitimleri geridir. Boyları ve kiloları normal gelişimin altındadır (Öztürk, 1988, Akt. Sargın, 2015, s. 137).

Yapılan bir deneyde (Harlow Rhesus, 1959, Akt. Wolff, 2009, s. 42, 43) maymunların davranışları çeşitli bakım koşullarında incelenmiş. Çalışma sonucunda yapay anneler maymunlarda erişkin kişiliklerinde bozulmaya neden olmuştur. Yoksun maymunlar sosyal hiyerarşik düzene uyumda yetersiz kalmışlardır. Yavrular saldırgan ve yalnızdırlar, normal cinsel davranış gösteremezler, hamile dişiler yavrularına koruyucu değildir annelik duyguları gelişmez yavrularını emzirmezler. Bu davranışın nedeni; Yetişkin olduklarında uygun sosyal, cinsel, anne babalık davranışları geliştirebilmeleri için yavruların bebeklikte bu deneyimleri yaşamış olmaları gerekir. Duyarlı dönemde bu deneyimlerden yoksun kalırlarsa bunları ileride giderebilmeleri olanaksızdır. İnsanlarda duygular bu kadar açık değildir. Erken çocuklukta büyük oranda sevgi ve bakımdan yoksun kalan bazı insanlar görünüşte normal ve yetenekli birer erişkin durumuna gelebilir. Ruh sağlığına etki eden doğum sonrası nedenler arasında annesizlik, kusurlu ana-baba tutumları, anne-bebek ilişkisi, çocukluk yıllarında sarsıcı yaşantılar, toplumsal etmenlerdir. Çocuğun yetiştiği ailenin yapısı, genişliği, sosyo-ekonomik ve kültürel düzeyi onun ilk sosyal deneyimlerini etkiler. Dolayısıyla bu durumlar çocuğun duygusal ve toplumsal gelişmesini de etkileyecektir (Sargın, 2015, s. 25, 27).

Problemlili çocuklara yaklaşım biçimleri sınırları ve ölçüleri belirlenen normalden sapan davranış biçimleri psiko – pedagojik kaynaklı, psikiyatrik vaka görünümünde olabilir. Burada önemli olan vakanın olabildiğince erken teşhis edilmesi ve ailenin uygun uzmana başvurabilmesidir

(Yavuzer, 2016, s. 232). Çocukluk yıllarındaki sarsıcı yaşantılar ileri yaş dönemlerinde kişinin aşırı duyarlı tepkiler göstermesine neden olur (Sargın, 2015, s. 42).

Araştırmalara göre bebeklik ve ilk çocukluk devresinde sevgisiz, şefkatsiz geçen yıllar çocuklar üzerinde silinmez izlenimler bırakmaktadır. Hayatın bu evrelerinde sevgiden yoksun kalma hiçbir zaman tamamı ile yeniden kazanılmayacaktır. İlk yıllarda duygusal yakınlıktan mahrum olan bu çocuklara hemen iyi huylu iyi yürekli bir yetişkin şefkat gösterirse çocuklar buna bir dereceye kadar karşılıklıta bulunmaktadır (Uğurel, 1997, Akt. Sargın, 2015, s. 43). Çocukların ruh sağlığını koruyucu etkenler ise güvenli ve dengeli duygusal ilişkiler ile kazanma ve başarı deneyimleridir (Sonuvar, 1999, Akt. Sargın, 2015, s. 22).

Çocuk bakım merkezlerinde mekânsal düzenlemelere bakılan bir araştırmada Olds (1987)'a göre çocuk ne kadar küçük ise fiziksel düzenleme onların aktivitelerini ve etkileşimlerini o kadar destekler (Akt. Rosetti-Ferreira, Moraes, Oliveira, Carvalho & Amorim, 2013, s. 76). Legendre (1989) Fransız çocuk bakım merkezlerinde 2 ve 3 yaşındaki çocuklarla yaptığı çalışmalarda mekânsal düzenlemenin iyi yapılmasının akran etkileşimini arttırdığını ortaya koymuştur. Brezilya çocuk bakım merkezlerinde 1 ve 2 ile 2 ve 3 yaş aralığındaki çocukların bakıldığı mekân incelenmiş ve 2 ve 3 yaş aralığı ile 3 ve 4 yaş aralığı çocuklarında mekân kullanımı benzer özellik göstermiştir. Araştırma sonucunda, 2 yaşına kadar çocuklar mekânda yetişkin alanlarında geçirdikleri kadar zaman geçirmişler ve bakıcıya yakın olmayı tercih etmişlerdir (Rosetti-Ferreira vd. 2013, s. 77, 78).

Kurum bakımında çocuk için hastalık durumu incelendiğinde “Ev, hastane, kurum bakımında çocuğa nasıl davranılmalı?” sorusuna Wolff (2009)'un belirttiği gibi Anna Freud'a göre; yetişkinlerin tersine çocukların hasta bakımı durumunda bebeklik davranışlarına dönmekten hoşlanmadıklarını göstermiştir. Çocuklar bakımı zor, inatçı hasta olurlar, iyileşme döneminde öğrenmiş oldukları sosyal davranışların pek çoğunu yeniden öğrenmeleri gerekir. Yeni yürümeye başlayan çocuklar çok ağır bir hastalık geçirirken bile inatla yataklarında ayağa kalkmaya çabalarlar (s. 98). Bu durumda çocuğun psikolojik gelişimi ve çocuğun ruh sağlığı dikkate alınarak bakımına devam edilmelidir.

Çocuk Koruma Kanunu (2005) 2. Bölüm: Koruyucu ve destekleyici tedbirler Madde 5-(1)'de koruyucu ve destekleyici tedbirler, çocuğun öncelikle kendi aile ortamında korunmasını sağlamaya yönelik danışmanlık, eğitim, bakım, sağlık ve barınma konularında alınacak tedbirlerdir. Bunlardan;

- a) Danışmanlık tedbiri, çocuğun bakımından sorumlu olan kimselere çocuk yetiştirme konusunda; çocuklara da eğitim ve gelişimleri ile ilgili sorunlarının çözümünde yol göstermeye,
- b) Eğitim tedbiri, çocuğun bir eğitim kurumuna gündüzlü veya yatılı olarak devamına; iş ve meslek edinmesi amacıyla bir meslek veya sanat edinme kursuna gitmesine veya meslek sahibi bir ustanın yanına yahut kamuya ya da özel sektöre ait işyerlerine yerleştirilmesine,
- c) Bakım tedbiri, çocuğun bakımından sorumlu olan kimsenin herhangi bir nedenle görevini yerine getirememesi hâlinde, çocuğun resmî veya özel bakım yurdu ya da koruyucu aile hizmetlerinden yararlandırılması veya bu kurumlara yerleştirilmesine,
- d) Sağlık tedbiri, çocuğun fiziksel ve ruhsal sağlığının korunması ve tedavisi için gerekli geçici veya sürekli tıbbî bakım ve rehabilitasyonuna, bağımlılık yapan maddeleri kullananların tedavilerinin yapılmasına denilir.

KURUM BAKIMININ AVANTAJLARI VE DEZAVANTAJLARI

4-6 yaş çocukluk çağında erken çocukluk döneminde bakım yapılması gerektiğinde iyileştirmeler bilişsel nitelikte görülür, bununla birlikte kurumsal bakımın daha sonra destekleyici bir ailenin içine yerleştirilmesi durumunda bile, davranışsal sosyal gelişme üzerinde kalıcı bir etkisi vardır. (Rutter, 1998, O'Connor, Rutter, Beckett, Keaveney & Kreppner, 2000, Hodges, Tizard, 1989; Akt. Browne vd. 2006 s. 485).

Kurum bakımının beraberinde getirdiği olumlu ve olumsuz yönler:

•Kurumlarda birçok çocuğun bir arada yaşaması söz konusudur. Kurumların görev yapan personel ile ilgilendikleri çok sayıdaki çocuk arasında sevgi, ilgi ve anlayışa dayalı ve çocuğu geliştiren bir ilginin sıklıkla gelişemediği, çocuğun özel eşyaları ve odasının olmadığı belirtilmektedir.

•Kurumda sık sık bakıcı değiştirme ya da anne özlemi gibi faktörler çocuk üzerinde olumsuz etki yaratabilmektedir.

•Kurumun geniş binaları koridor ve merdivenlerinin yarattığı gürültü çocuğu korkutarak huzursuz kılabilir.

•Kurum bakımında bütün personelin farklı kişilik yapısına sahip olup çocuğun davranışlarına farklı tepkiler vermesi çocuğun doğru yanlış gibi kavramları geliştirememesi, duygusal davranışsal ahlaki bazı problemler yaşamasına sebep olabilir.

•Kurum ortamı içinde çocukların sürekli alıcı pozisyonunda olmaları, sorumluluk sahibi olmamaları yaşadıkları ortamda bireyselliklerini ortaya koymalarına imkân verecek ve benlik duygusu geliştirecek yapıların olmayışı çocuğun kişilik gelişimini olumsuz etkileyebilecek faktörlerdir.

•Kurum bakımı altındaki çocuklara yönelik olumsuz toplumsal ön yargılar bulunmaktadır.

•Yapılan çalışmalarda kurum bakımında yetişen çocuklarda sosyal ilişkilerde zorluklar, güven eksikliği, saldırganlık, içe kapanıklık depresyon gibi bulgulara daha sık rastlanmaktadır.

•3 yaşından küçük çocukların özel bakım, anne sevgisi, aileye ait olma ihtiyacını karşılamada kurum bakımı yetersiz kalabilir (Şahin, 1994; Baran, 2006; Akt. Doğru, Yıldırım & Saltalı, Durmuşoğlu, 2015 s. 242, 243).

Kurumsal bakımdaki çocuklar nadiren ebeveynlerden bir kişiye / bakıcıya bir bağlanma fırsatına sahiptirler ve oyun, sosyal etkileşim ile bireysel bakım konusunda bir ailenin çocuklarına kıyasla daha az vakit harcamaktadırlar. Bu nedenle 3 yaş ve üzeri çocukların bakımı, beyin gelişiminin bu önemli döneminde sinirsel işleyiş üzerine olumsuz etkilere neden olabilir (Rushton, Minnis, 2002; Giese, Dawes, 1999; Balbernie, 2001; Akt. Browne vd. 2006 s. 485, 486). Açıklamalardan hareketle kurum bakımının personel, eğitim şartları, barınmanın psikolojik ve sosyal doyumu, kişisel gelişim, mekan özellikleri açısından çocuklar için bazı olumsuz etkileri vardır. Ancak aile çocuk bakımı için yetersiz, yaşadığı ortam çocuk için elverişsiz, barınma gereksinimi gerektirirse ve diğer birçok sebeplerden eksik durum uygun olmadığından kurum bakımı olumlu ortamdır. Bununla birlikte kurumsallaşmış genç çocuklar, gelişmekte olan bir aile ortamında 6 aylıkken yerleşmiş olsalar bile gelişme göstermişlerdir, ancak muhtemelen fiziksel ve bilişsel gelişimlerini yakalayacak ve yetişeceklerdir. Ancak, sosyal davranış ve eklemelerle ilgili zorluklar yaşayabilir, bu da sosyal yönden rahatsızlık duyma ve zihinsel sağlık konularında öncülük eden problemdir (Marcovitch, Goldberg, Gold, WashingtonJ, Wasson, Krekewich, 1997; O'Connor, Rutter, Beckett, Keaveney, Kreppner, 2000; Akt. Browne vd. 2006 s. 487).

Güran (1983)'e göre çocuk için (Akt. Doğru, Yıldırım & Saltalı, Durmuşoğlu, 2015 s. 243):

•Kendisi ve toplumun yararı için bir süre çevresinden uzaklaşması gerektirse,

•Sorunları olan ve bu sorunlarının ortaya çıkmasına aile ortamı ve yakın çevresi neden olduğundan sorunlarının çözümü için bu ortamdaki ayrılması gerekiyorsa

•Yoğun bir psikolojik tedavi, özel eğitim ve yaşlılarıyla birlikte yaşamak suretiyle rehabilite edilecekse,

•Birbirlerinden ayrılmamaları gerekli görülen kardeşler ise,

•Ailesine olan yakın bağlılığından dolayı bir başka ailenin yanına verilemeyen çocuklar ise kurum bakımı olumlu olmasının yanında zorunluluktur.

Kurum bakımında kalan çocukların davranışlarında; ürkek, çekingen ve sesiz, aşırı hareketli, çok yemek yeme, dikkati dağınık, gece alt ıslatma, aşırı hassaslık, kıskançlık, huysuzluk, istifçi olma, çalma davranışı, kurumdan kaçma davranışı gösterme, zihinsel, bilişsel, psikososyal ve dil gelişimlerinde yaşlılarına göre daha geri olma, sosyalleşme sürecinde bölünme nedeniyle sağlıklı sosyalleşememe, şiddet uygulama gibi sorunlar yaşadığına ilişkin araştırma sonuçları

bulunmaktadır (Kut, Özaltın, 1987; Akan, 2002, s. 80; Bıyıklı, 1982; Sayar, 2006, Butler, Roberts, 2004; 146; Akt. Yıldırım, 2017 s. 102). Kurum bakımının çocuklara olumsuz etkileri (Webb, 2003 s. 226; Akt. Yıldırım, 2017 s. 102):

- Zayıf dürtü kontrolü gelişimi,
- Düşük kendine güven,
- Duyguların değişimindeki zayıf gelişim,
- Sosyal ilişki kurmada yetersizlik,
- Oyun becerisinin geliştirilememesidir.

Çocuğun bakımını üstlenen pek çok kişi bu konuda sınırlı bir eğitime sahiptir. Geçmiş yaşam deneyimlerine, kişisel tutum ve inançlarına güvenmeye zorlanırlar. Bu koşullarda ruh sağlığı tehlikede olan çocukların gereksinimlerini karşılayamazlar (Wolff, 2009 s. 370).

YÖNTEM

Araştırma literatür tarama modeliyle veriler elde edilen nitel bir çalışmadır (Karasar, 2009, 77). Dokümanlar nitel olarak yürütülen araştırmalarda araştırmacılar tarafından kullanılan önemli veri kaynaklarıdır. Doküman inceleme, araştırmanın konusu ile ilgili bilgi içeren materyallerin analizidir. Bu materyaller yazılı materyaller (Kitap, dergi, gazete, magazin, arşiv, mektup, günlük, resmi yayın ve istatistikler vb.) olabileceği gibi film, video, fotoğraflar şeklinde de olabilmektedir. Hangi dokümanların analiz edileceğine ise araştırma problemi doğrultusunda karar verilmektedir (Aktaş, 2014:363). İçerik analizinin konusu her türlü metin içeriğidir. Bu yöntem metinlerdeki içeriğin ne anlama geldiğini, temel vurgusunu anlatmaktadır (Bal, 2013 s. 180).

ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ

Kurum bakımının çocuk üzerinde olumsuz etkileri vardır. Bu etkilerin nedenleri arasında yalnızlık, şiddet, akran ilişkileri, hastalıklar, kurumların etkileri, vb. birçok faktör sayılabilir. Bununla birlikte bakım altındaki çocuklar erken yaşta ruh sağlığı belirtileri genç yaşta ruhsal sorunlarla tanışmaktadırlar (Wolff, 2009; Webb, 2017). Çocuklara yönelik bakım ve korunma hizmetlerinin, yatılı sosyal hizmet kurumları tarafından verilmesinin uygun olup olmadığı konusunda farklı görüşler bulunmaktadır. Bu kurumların çocukların maddi ihtiyaçlarını karşıladığı, ancak ailenin kazandıracağı değer hükümleri ile ruh sağlığı ve kişilik gelişimine olumlu katkılar sağlama konusunda yetersiz kaldığı ileri sürülmektedir. Ülkemizde koruyucu aile uygulaması ve evlat edindirme uygulamalarında başarı sağlanamamıştır. Bu uygulamaların korunmaya muhtaç çocuklara verilen hizmetlerdeki payı oldukça düşüktür. Üstelik, bazı çocukların kurum bakımına alınması daha faydalı olabilir (Şenocak, 2006:224). Ülkemizde yaygın olan kurum bakımı modelinde suça yönelen çocuktan, istismara uğrayan çocuklara kadar farklı yaşam deneyimlerine sahip olan çocuk aynı mekânı paylaşmaktadır. Bu karma hizmet uygulaması çocukların birbirini olumsuz etkilemesi ve ihtiyaçları olan özel bakım hizmetlerini alamamaları gibi sonuçlara sebep olmaktadır (Çiftçi, 2009:64). Tüm dünyada kurum bakımının çocuk üzerindeki olumsuz etkileri anlaşılmış ve kurum bakımının en son tercih edilmesi gereken hizmet modeli olması gerektiği kabul edilmiştir. Ancak ülkemizde, evlat edindirme uygulaması ve koruyucu aile uygulamasından yararlanan çocuk sayısı çok azdır ve bazı durumlarda kurum bakımının tercih edilmesinin daha uygun olacağı kabul edilmektedir. Araştırmada, çocuk koruma ve bakım uygulamalarında kurum bakımının çocuklar için olumlu ve olumsuz yönlerini değerlendirmek amaçlanmıştır.

TARTIŞMA

Literatür incelendiğinde alan çalışmaları bu araştırma sonuçlarını desteklemektedir. Bu araştırma sonucunda kurum bakımının çocuk açısından olumlu nitelikleri:

- Çocuk Koruma Kanunu kapsamında danışmanlık, eğitim, bakım, sağlık tedbirinin kurumlarda verilmesi.

- Çocuk elverişsiz ortamda, eksik durumda ise gereklidir.
- Çocuğun çevreden uzaklaşması, sorunları için ortamdan ayrılması gerekiyorsa olumludur.
- Çocuk rehabilite edilecekse olumludur.
- Çocuğun aile bağıllık psikolojisi güçlü ve kurumda kardeşleri de varsa kurum olumludur.

Bu araştırma sonucunda kurum bakımının çocuk açısından olumsuz nitelikleri:

- 0-18 yaş arasında duygusal ve fiziksel gereksinimler tam olarak karşılanamaz.
- Çocukluk çağı korkuları artar.
- Çocuklar zayıf, düşük, yetersiz, becerisiz gelişim geçirir.
- Grup içinde çok sayıda çocuğa bakılmasından dolayı ilgisizlik yaşanır.
- Kurumda alan korkusu geliştirir.
- Çocukta benlik bilinci geç ve güç olduğu için kişiliği bozulur.
- Çocukta sosyal davranış ve yeni ortama uyum eklemelerinde zorluklar görülür.
- Problemlili çocuklara geç ya da hiç müdahale edilmemesi sorunları arttırır.
- Çocuk yaşı küçüldükçe bakımı zor ve inatçı hasta oldukları için bu durum bakıcı için zordur.
- Çocuğun ortamında olumsuz çevre etkileşimi vardır.
- Yoksunluk ve sendrom belirtileri görülmesine rağmen görünüşte normal ve yeteneklidirler.
- Personelin eksik hizmeti, etnik köken farklılığı, eğitimsiz personel, personellerin bir davranışa farklı tepkiler vermeleri, personelin ruh sağlığı tehlikedeki çocuklara sınırlı eğitimi, ilgisizlik, sık bakıcı değişimi ve yetersiz bakım, negatif şartlar olumsuz etkiler oluşturmaktadır.

Karakaş ve Çevik (2016)'in "Çocuk Refahı: Çocuk Hakları Perspektifinden Bir Değerlendirme" araştırmasının çocuğun bedensel, zihinsel ve ruhsal gelişimini henüz tamamlamamış birey olarak yaşayacağı olumsuzluklar ile hayata geçirilen olumlu politika ve projelerin çocuk haklarını temel alarak incelenmesinin yanında çocuğun iyilik ve refahının önce aile içinde sağlamaya çalışan ayrıca sosyal katılıma önem veren günümüzdeki çocuk refahı değerlendirmesi sonucu bu çalışmada da bulunmuştur (s. 904).

Çoban ve Özbesler (2009)'in "Türkiye'de Aileye Yönelik Sosyal Politika Ve Hizmetler" araştırmasında aile politikaları ağırlıklı olarak sorun ortaya çıktıktan sonra müdahale edilmekte dolayısıyla koruyucu önleyici hizmetler ya hiç yoktur ya da oldukça sınırlıdır ve aile sosyal hizmeti uygulamaları istenilen düzeyde değildir sonucu ailelerin yaşam kalitesini ve dolayısıyla toplumun sağlıklı bireylerden oluşmasını olumsuz etkilediği yorumlanmıştır. Bu araştırmanın sonucuna da ulaşılmıştır (s. 39, 40).

Aldemir (2011)'in "Çocuk Koruma Kanununun Sosyal Hizmetler Ve Çocuk Esirgeme Kurumunda Uygulanmasına İlişkin Bir Değerlendirme" çalışmasında tarama modeliyle 221 sosyal hizmet uzmanından elde edilen görüşler sonucunda koruyucu destekleyici tedbirler ile çocukların yargılanmasına ilişkin usul hükümlerinin aynı yasada yer almasının gerekli olmasıyla birlikte hizmet veren merkezlerde personel sayısının azlığı belirtilmiştir. Yine bu şekilde kuruluşa gelen çocukların ilk kabullerini yapması gereken çocuk koruma ilk müdahale birimi sosyal hizmet uzmanlarının %86,3'unun görev yaptığı illerde bulunmadığı belirtilmiştir.

Demircan (2009)'ın "Sosyal Hizmetler Ve Çocuk Esirgeme Kurumu Kemerburgaz – Ağaçlı Koruma, Bakım Ve Rehabilitasyon Merkez'inde Kayıtlı Bulunan Kanunla İhtilafa Düşmüş Çocukların Sosyodemografik Ve Kriminolojik Bakımdan Değerlendirilmesi" çalışmasında tarama modelinde 84 çocuk dosyasından elde edilen sonuçlar kız çocukların tamamına yakınının (%88,6) annelerinin de sabıkalı olması, suç davranışının oluşumunda ailesel cinsiyet rollerinin etkili olduğunu göstermiş, farklı gelişim süreçlerindeki çocuk ve gençlerin birlikte aynı mekanda aynı rehabilitasyon sürecine dahil olması birtakım sorunları da beraberinde getirmiş, göç nedeniyle İstanbul'a gelip yerleşen bu çocukların ilk kez suça karışmalarının İstanbul'da gerçekleşmesi göçün çocukların suça itilmesine etkisi olduğunu göstermiş, herhangi bir örgün eğitim kurumuna kaydı olmayanların tamamına yakınının ailelerinde sabıkalı bireyler bulunması çocuğun okuldan uzak kalmasının nedenini göstermiş, mahkemelerin koruma kararlarının kati olmadığı, çocuğun kaldığı kuruluşun rehabilitasyon sürecini tamamlaması ve ailenin çocuğun sağlıklı gelişimine uygun koşulları sağlaması halinde çocukların kurum

bakımından alınabildiği görülmüş, çocukların ailelerindeki bireylerin suç geçmişlerinin olmasının suça itilmeye etkisi çalışmamızla uyumluluk göstermiştir. Çocukların kendi eşyalarına bir başka çocuk tarafından zarar geldiği ya da eşyaları kendilerinden izinsiz olarak bir başka çocuk tarafından alındığında pek çok zaman çocuğun empati kurmasını sağlamada diğer yaptırımlardan daha etkili olduğu yorumlanmıştır.

Şenocak (2005)'in "Korunmaya Muhtaç Çocuklar: İstanbul Yetiştirme Yurtları Üzerine Bir Alan Araştırması"nda vasıtasız bilgi toplama kaynaklarından olan anket ve biçimsel mülakat; vasıtalı bilgi kaynaklarından ise konuyla ilgili resmi kayıtlar ve istatistiklerden yararlanılan yöntemle 156 korunmaya muhtaç çocuk katılımı sonucunda yetiştirme yurtları merkezli olarak yürütülen korunmaya muhtaç çocukların bakım hizmetinin, bu kurumların eksiklikleri tamamlanarak devam edilmesinin uygun olacağı kanaati taşınmakta ve ülkenin sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeyi ve merkezi devletin imkanları dikkate alınarak, temeli gönüllülük esasına dayanan bu hizmetin daha kapsamlı ve etkin sağlanmasında, mutlaka başta yerel yönetimler olmak üzere gönüllü kuruluşların, diğer bir ifadeyle toplumun sorumluluk üstlenmesinin yerinde olacağı düşünülmektedir. Yine, araştırma sonuçlarına göre, bu yurtlarda kalan çocuklar manevi ve fiziki şiddete maruz kalmakta ve şüphesiz daha da önemlisi, yetiştirme yurtları çocukları hayata hazırlamada yetersiz kalmaktadır. Çocukların önemli bir bölümü, yetiştirme yurdu ile ilişkilerinin kesildiği gün, hayata hazır bireyler olacağına inanmamaktadır. Çocuklar mevcut yurt ortamının kendilerinin beceri ve yeteneklerini geliştirecek nitelikte olmadığını düşünmektedir. Öte yandan, yetiştirme yurtlarındaki yaşam koşulları ve hizmet kalitesi yetersizliği doğrulanmamış yani maddi koşullar nispeten yeterli görülmüştür. Üstelik, yetiştirme yurtları, bazı eksikleri bulunsa dahi, korunmaya muhtaç çocukların yarısı tarafından kendileri için en iyi bakım yöntemi olarak nitelendirilmiştir. Nitekim, yetiştirme yurtlarında yeterli şefkat ve ilgi gören çocuk sayısı oldukça azdır. Üstelik, aileye uyum gösteremeyen, davranışları ve eğilimleri nedeniyle kurum bakımına yatkın çocuklara kurum bakımı daha faydalı olabilir.

Sarıaltın (2017)'in "Kurum Bakımındaki Çocuklara İlişkin Sistemin Sosyal Refah Çalışanları Gözüyle Değerlendirilmesi" araştırmasında nitel yöntemle 15 sosyal refah çalışanı katılımı sonucunda koruma altındaki çocukların psiko-sosyal, bilişsel ve kültürel yönlerden çeşitli sorunlar yaşamaktadır. Bakım elemanlarının çocuklarla çalışma yaparken profesyonellik gösteremeyebildikleri, çocuklara yaklaşımlarının, iletişim şekillerinin uygun olmayabildiği, kişisel merakları nedeniyle çocuklara ikincil hatta üçüncül bir travma yaşatabildikleri görülmektedir. Bakım elemanlarının eğitim seviyelerinin, çocuklarla ilişki kurma yeteneklerinin, çocuklara yaklaşımlarının, yönergeleri doğru anlama ve uygulama becerilerinin iyi bir şekilde değerlendirilmesi gerektiği, aksi takdirde bir travma yaşayarak kuruluşa gelen çocukların ikincil bir travmaya maruz kalma riskinin oldukça yüksek olduğu anlaşılmaktadır. Kapasite üstü hizmet vermenin önüne geçebilmek için çocukların yaşları ve gelişim özellikleri dikkate alınarak daha az sayıda çocuğun bir arada barınabileceği ancak toplamda daha fazla kuruluş açılmasının, bu kuruluşların da daha merkezi yerlerde konuşlandırılmasının uygun olacağı düşünülmektedir.

Yazıcı (2013)'nin "Türkiye'de Korunmaya Muhtaç Çocuklara Yönelik Sosyal Hizmetler: Kurum Bakım Hizmetinden Yararlanmış Bireyler Üzerine Bir Araştırma"sında nitel araştırma yönteminde "İzmir Yetiştirme Yurtlarından Ayrılanlar Dayanışma Derneği Üyesi" 20 üye katılımı sonucunda kurum bakımında kalan çocuklara her şeyin hazır verilmesinin, çocukların dış ortama uyum ve beceri kabiliyetlerini geliştirmediğini öne sürmektedir. Bununla birlikte katılımcılar, kurum bakımındaki çocuklar adına başkalarının karar vermesi nedeniyle çocukların özgüvenlerinin gelişmediğini ifade etmektedir. Kurum bakımının çocukları hayata hazırlama adına, problem çözme becerilerini geliştirmeye yönelik çalışmaların yapılmasının yararlı olacağı düşünülmüştür.

SONUÇ

Literatür incelendiğinde araştırmanın sonucu alan çalışmalarına faydalı metodoloji içermektedir. Bu araştırmanın sonucu:

- Çocuklara kurum bakımının etkisi normal aile ortamına benzer ancak akran etkileşimi mevcuttan dolayı fazla olduğu için bu çalışmada belirtilen literatürde kurum bakımındaki çocuklara olumsuz etkilere sebep olduğu görülmüştür.
- Kurum ortamının personel, bakım, donanım, olumlu sosyal çevre eksikleri çocuklarda ruhsal sorunlara neden olan olağan durumlar olduğu görülmüştür.
- Kurum ortamının personel, bakım, donanım, olumlu sosyal çevre eksikleri çocuklarda gelişim sorunlarına neden olmaktadır.
- Aile ortamındaki sevgiden yoksun kaldıkları için kurum bakımındaki çocuklar erken yaşlarda ruh sağlığı problemleri yaşayacaklardır.

ÖNERİLER

Alan araştırmacılarına öneriler:

- Kurumlarda çocuklara sevgi, saygı, hoşgörülü davranılmalıdır.
- Bakım altındaki çocuklarda görülen ruh sağlığı sorunlarının RAM, rehberlik seviyesi, psikiyatri erken müdahaleleri ile anlık ve gelecekteki etkisi azaltılmalıdır.

Bilgilendirme / Acknowledgement: Makale 1. Uluslararası Eğitim ve Sosyal Bilimlerde Yeni Ufuklar (ICES-2018) 9-11 Nisan 2018 İstanbul adlı kongrede sunuldu ve Altınbaş Üniversitesi tarafından desteklendi.

KAYNAKÇA

AKTAŞ, CANSIZ, M. (2014). NİTEL VERİ TOPLAMA ARAÇLARI, EĞİTİMDE BİLİMSEL ARAŞTIRMA YÖNTEMLERİ, 1. Baskı yeri: Ankara, Pegem Akademi, s. 363.

ALDEMİR, V. (2011). ÇOCUK KORUMA KANUNUNUN SOSYAL HİZMETLER VE ÇOCUK ESİRGEME KURUMUNDA UYGULANMASINA İLİŞKİN BİR DEĞERLENDİRME. Yüksek Lisans Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Hacettepe Üniversitesi, Ankara.

BAL, H. (2013). NİTEL ARAŞTIRMA YÖNTEMİ. 1. Baskı yeri: Isparta, Fakülte Kitabevi Yayınları, s: 180.

BROWNE, K. VE GIACHRITSIS-HAMILTON, C. VE JONHNSON, R. VE OSTERGREN, M. (2006). OVERUSE OF INSTITUTIONAL CARE FOR CHILDREN IN EUROPE. BMJ, Volume, 332, 25 February 2006, bmj.com, p. 485, 486, 487.

ÇİFÇİ, GÖKÇEARSLAN, E. (2009). TÜRKİYE'DE VE DÜNYA'DA KORUNMAYA İHTİYACI OLAN ÇOCUKLARA YÖNELİK HİZMETLERİN TARİHSEL GELİŞİMİ. Aile ve Toplum Yıl: 11 Cilt:5 Sayı:19 Ekim-Kasım-Aralık, ISSN:1303-0256, s. 64.

ÇOBAN, İ. A. VE ÖZBESLER, C. (2009). TÜRKİYE'DE AİLEYE YÖNELİK SOSYAL POLİTİKA VE HİZMETLER. Aile Ve Toplum, Yıl:11, Cilt:5, Sayı: 18, Temmuz-Ağustos-Eylül, s. 39, 40.

ÇOCUK KORUMA KANUNU (2005).

<https://www.google.com.tr/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=1&cad=rja&uact=8&ved=0ahUKEwiupuLUqLjWAhUEIxoKHS5BAS4QFggIIMAA&url=http%3A%2F%2Fwww>

.mevzuat.gov.tr%2FMevzuatMetin%2F1.5.5395.pdf&usg=AFQjCNGibOKFwXs1gB2A1d0skDMnsMY Seg 22.09.2017, 10:56.

DEMİRCAN, Z. (2009). SOSYAL HİZMETLER VE ÇOCUK ESİRGEME KURUMU KEMERBURGAZ – AĞAÇLI KORUMA, BAKIM VE REHABİLİTASYON MERKEZİ'NDE KAYITLI BULUNAN KANUNLA İHTİLAFA DÜŞMÜŞ ÇOCUKLARIN SOSYADEMOGRAFIK VE KRİMİNOLOJİK BAKIMDAN DEĞERLENDİRİLMESİ. Yüksek Lisans Tezi, Adli Tıp Enstitüsü, İstanbul Üniversitesi, İstanbul.

DENİZ, Ü. VE ÖNDER, R. Ö. ÖZER, E. VE ÖZER, D. VE ÖZTÜRK, H. (2015). BEBEK VE ÇOCUK BAKIMI, ANNE ÇOCUK SAĞLIĞI VE İLK YARDIM. 4. Baskı yeri: Ankara, Nobel Yayınevi, s. 100.

DOĞRU, YILDIRIM, S. VE SALTALI, DURMUŞOĞLU, N. VE BUDAK, O. VE ER, KONUK, R. (2015). ÇOCUK HAKLARI VE KORUMA. 3. Baskı yeri: Ankara, Eğiten Kitap, s. 242, 243.

HOWES, C. (2013). ERKEN ÇOCUKLUK EĞİTİM VE BAKIM ORTAMLARINDA SOSYALLEŞME ÇALIŞMALARINI İÇİN BİR MODEL, ERKEN ÇOCUKLUK EĞİTİM VE BAKIMINDA AKRAN İLİŞKİLERİ. (A. Tüfekçi, Çev.) Baskı Yeri: Ankara, Nobel Akademik Yayıncılık, s. 21, 22.

KARAKAŞ, B. VE ÇEVİK, C. Ö. (2016). ÇOCUK REFAHI: ÇOCUK HAKLARI PERSPEKTİFİNDEN BİR DEĞERLENDİRME. Gazi Üniversitesi, İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 18/3, 887-906, s. 903.

KARASAR, N. (2009). BİLİMSEL ARAŞTIRMA YÖNTEMLERİ. 20. Basım yeri: Ankara, Nobel Yayın Dağıtım, s: 77.

ROSENTHAL, M. VE GATT, L. (2013). KÜÇÜK ÇOCUKLARIN SOSYAL İLİŞKİLERİNİ DESTEKLEMEDE ERKEN, ÇOCUKLUK BAKICILARININ EĞİTİMİ, ERKEN ÇOCUKLUK EĞİTİM VE BAKIMINDA AKRAN İLİŞKİLER. 1. Baskı yeri: Ankara, Nobel Yayıncılık, s. 114.

ROSSETTI – FERREIRA, C. M. VE MORAES, DE Z. VE OLIVEIRA, DE R. VE CARVALHO, DE C. I. M. VE AMORIM, S. K. (2013). BREZİLYA GÜNDÜZ BAKIM MERKEZLERİNDE AKRAN İLİŞKİLERİ, ERKEN ÇOCUKLUK EĞİTİM VE BAKIMINDA AKRAN İLİŞKİLERİ. 1. Baskı yeri: Ankara, Nobel Yayıncılık, s. 76, 77, 78.

SARGIN, N. (2015). ÇOCUKLARDA RUH SAĞLIĞI. Basım yeri: Konya, Eğitim Yayınevi, s. 11, 14, 21, 22, 25, 27, 45, 47, 137.

SARIALTIN, M. D. (2017). KURUM BAKIMINDAKİ ÇOCUKLARA İLİŞKİN SİSTEMİN SOSYAL REFAH ÇALIŞANLARI GÖZÜYLE DEĞERLENDİRİLMESİ. Yüksek Lisans Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Hacettepe Üniversitesi, Ankara.

ŞENOCAK, H. (2005). KORUNMAYA MUHTAÇ ÇOCUKLAR: İSTANBUL YETİŞTİRME YURLARI ÜZERİNE BİR ALAN ARAŞTIRMASI. Doktora Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul Üniversitesi, İstanbul.

ŞENOCAK, H. (2006). KORUNMAYA MUHTAÇ ÇOCUKLARA SAĞLANAN BAKIM YÖNTEMLERİ. Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi, 51, s. 224.

WEBB, B. N. (2017). ÇOCUKLARLA SOSYAL HİZMET UYGULAMASI. (A. Ege Çev.) 1. Baskı yeri: Ankara, Nika Yayınevi, s: 40, 41, 42.

WOLFF, S. (2009). PROBLEM ÇOCUKLAR VE TEDAVİ. Baskı yeri: İstanbul, Say Yayıncılık, s. 42, 43, 44, 98, 108, 370.

YAVUZER, H. (2016). ÇOCUK PSİKOLOJİSİ. 39. Baskı yeri: İstanbul, Remzi Kitabevi, s. 227, 228.

YAZICI, E. (2013). KORUNMAYA MUHTAÇ ÇOCUKLARA YÖNELİK SOSYAL HİZMETLER: KURUM BAKIM HİZMETİNDEN YARARLANMIŞ BİREYLER ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA. Doktora Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir.

YILDIRIM, Ş. (2017). 2000'Lİ YILLARDA ÇOCUK KORUMA SİSTEMİ İÇİNDE BAKIM HİZMETLERİNİN GENEL GÖRÜNÜMÜ. MCBÜ Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt:15, Sayı:1, Mart. s. 102.